

YARADICILIQ AZADLIĞININ TƏMİNATININ HÜQUQİ VƏ TƏCRÜBİ ASPEKTLƏRİ

GÜLNAZ RZAYEVA¹, TÜRKANƏ BABAYEVA²

Annotasiya

Müxtəlif hüquqi tənzimləmələrdə müxtəlif formada təsbit olunan yaradıcılıq azadlığı öz xüsusiyyətinə görə insanın maddi və mənəvi varlığının inkişafı ilə bağlı əsas azadlıqlardan hesab olunur. Müasir dövrdə rəqəmsallaşma prosesləri və informasiya cəmiyyətinə keçid bu azadlığın yeni forma almasını, yalnız bədii əsərləri deyil, daha geniş məzmunu əhatə etməsini şərtləndirmişdir. Məqalədə yaradıcılıq azadlığının mahiyyəti, əsas elementləri, hüquqi təminat mexanizmləri, eləcə də bu azadlığın digər hüquq və azadlıqlarla qarşılıqlı əlaqəsi haqqında təhlillər aparılmışdır. Bundan əlavə, yaradıcılıq azadlığına yönəlmiş qeyri-qanuni müdaxilələrdən qorunma üsulları barədə tövsiyələr təqdim edilmişdir. Bu zaman yaradıcılıq azadlığı və informasiya mədəniyyətinin qarşılıqlı əlaqəsinin mühüm tərəfləri də tədqiq olunmuşdur.

Açar sözlər: yaradıcılıq azadlığı, informasiya məhsulu, bədii əsər, informasiya mədəniyyəti, məhdudiyyətlər, qanunauyğunluq.

I. Giriş

Yaradıcılıq azadlığı tarixən yaranmış klassik hüquqlar və ya birinci nəsil insan hüquqları sırasındadır. Bunun əsas səbəbi yaradıcılıq azadlığının uzun müddət ifadə azadlığının bir hissəsi kimi qəbul edilməsidir. Lakin onu da əlavə etmək lazımdır ki, bu azadlıq xüsusilə XX əsrdə müstəqil insan hüququ kimi qəbul edilməyə və milli konstitusiyalarda tanınmağa başlamışdır. Bu gün onlar arasında sıx əlaqə danılmaz olsa da, yaradıcılıq azadlığı ifadə azadlığının spesifik forması kimi deyil, ayrıca və orijinal klassik azadlıq kimi qəbul edilir.

Yaradıcılıq azadlığı əsas insan hüququ kimi hüququn subyekti olan şəxsin və ya şəxslərin sərbəst şəkildə fəaliyyət göstərə bilməsi deməkdir. Bu, insanın hər cür bədii fəaliyyətlə məşğul ola bilməsini və ya bu fəaliyyətlərdən bəhrələnməsini təmin edir. Yaradıcılıq azadlığı incəsənət əsərlərinin yaradılmasına, təbliğinə, yayılmasına və ictimailəşdirilməsinə yönəlmiş bütün növ fəaliyyətlərin dövlətin və ya dövlətdən başqa üçüncü şəxslərin müdaxiləsi ilə üzləşmədən həyata keçirilə bilməsidir. Azadlığın predmeti bədii axtarışlar və əsərlərdir. Bununla belə, texnoloji, iqtisadi və sosial dəyişikliklərlə yanaşı, sənətin mənasının dəyişməsi sənət sahəsini də genişləndirmişdir. Bu dövrün ən mühüm xüsusiyyəti hər şeyin sənət ola bilməsi ehtimalının olmasıdır. Sənətin mənası nə qədər dəyişkən olsa da, yaradıcılıq azadlığı ilə bağlı hüquqi mübahisələr yarandıqda, azadlıq mövzusu, yəni bədii keyfiyyətlə bağlı aparılacaq qiymətləndirmələrin möhkəm təməl üzərində qurulması zəruridir.

II. Yaradıcılıq azadlığının mahiyyəti və səciyyəvi xüsusiyyətləri

Demokratik dövlətlərdə əsas hüquq və azadlıqların tanınması kifayət etmir. Əsas hüquq və azadlığı effektiv edən onun müxtəlif hüquqi sənədlərlə təmin edilməsidir. Digər əsas hüquq və azadlıqlar kimi, yaradıcılıq azadlığı da həm dövlət orqanları, həm də hüquqi və fiziki şəxslər tərəfindən pozuntulara qarşı qorunmalıdır. Belə ki, bədii axtarışların həyata keçirilə bilmədiyi, sənət əsərlərinə malik olduqları intellektual dəyərin verilmədiyi, sənətdən bəhrələnmənin aşağı səviyyədə olduğu bir sistemdə yaradıcılıq azadlığına sahib olaraq insanların sərbəst şəkildə sənət yarada və sənətdən sərbəst istifadə edə bilmələri barədə danışmaq çətinləşir. Ona görə də yaradıcılıq azadlığının təminatı və qorunması ilk növbədə milli hüquq sistemində təsbit olunmadan və təminat mexanizmlərindən asılıdır.

Yaradıcılıq azadlığının mahiyyətini dövlətin və ya fərdi şəxslərin müdaxiləsi olmadan sənətin hər hansı bir sahəsində həyata keçirilən səylər təşkil edir. Əsər, məşğuliyyət və ya fəaliyyətin yaradıcılıq azadlığından bəhrələnməsinin ilkin şərti onun bədii keyfiyyətə malik olmasıdır. Odur ki, ilk növbədə

¹ Bakı Dövlət Universiteti / hüquq üzrə fəlsəfə doktoru / email: gulnazrzayeva@mail.ru

² Bakı Dövlət Universiteti / email: turkanebabayeva6@gmail.com

müəyyən edilməli olan məqam bədii sərbəstlik baxımından müzakirə predmeti olan əsərin sənət məhsulu olub-olmamasıdır. Yaradıcılıq azadlığının predmetini təşkil edən bədii axtarışların bədii keyfiyyətə malik olub-olmaması qiymətləndirilərkən, şərhlər sənətin inkişafa açıq təbiətinə uyğun olaraq, mümkün qədər geniş şəkildə sənətin xeyrinə aparılmalıdır. Cəmiyyətin inklüziv və plüralist anlayışına uyğun fikirlərə yer vermək lazımdır. Sənət azadlığı bəzi Konstitusiyalarda hər kəsə verilir. Bunlara misal olaraq, Polşa (maddə 73), Almaniya Federativ Respublikası (maddə 5) və 1982-ci il Türkiyə Konstitusiyası (maddə 27) göstərilə bilər. Həmçinin respublikamız da elə dövlətlər sırasında yer alır.

Bəzi konstitusiyalarda bu, yalnız vətəndaşlara verilən hüquq kimi qəbul edilir. Bir çox beynəlxalq müqavilə və bəyannamələrdə aydın şəkildə ifadə olunub ki, yaradıcılıq azadlığının subyektini hər kəsdir. Bundan əlavə, Birləşmiş Millətlər Təşkilatının İnsan Hüquqları Komitəsinin 1986-cı il tarixli Mülki və Siyasi Hüquqlar Haqqında Beynəlxalq Paktı çərçivəsində Əcnəbilərin Hüquqları adlı 15 sayılı Ümumi Şərhdə əcnəbilərin də ifadə azadlığının olduğu və bu hüququn həyata keçirilməsi baxımından əcnəbilərlə vətəndaşlar arasında heç bir fərqi olmadığını açıq şəkildə ifadə olunmuşdur. Qeyd edildiyi kimi, sözü gedən Konvensiyanın 19-cu maddəsi hər kəsin öz fikrini ifadə etmək azadlığının yaradıcılıq azadlığını da əhatə etdiyini nəzərdə tutur. İnsan Hüquqları Komitəsinin bu Şərhi əsas yaradıcılıq azadlığının subyektini kimi əcnəbilərlə vətəndaşlar arasında heç bir fərq qoyula bilməyəcəyi qənaətini ortaya qoyur. Əcnəbilər heç bir ayrı-seçkilik olmadan, yalnız vətəndaşlar üçün açıq şəkildə ifadə edilmiş konstitusiya hüquq və azadlıqları istisna olmaqla, bütün əsas hüquq və azadlıqlara malikdirlər. İnsanların bundan faydalanacağını qəbul etmək əslində liberal və plüralist demokratiya anlayışı ilə uyğun gəlir və yaradıcılıq azadlığının əhatə dairəsini genişləndirir.

Respublikamızda konstitusion qaydada yaradıcılıq azadlığının bəyan olunması (Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 51-ci maddəsi) insan hüquq və azadlıqlarını nəzərdə tutan beynəlxalq normalara söykənir. Beynəlxalq səviyyədə üç mədəni hüquq – mədəniyyət hüququ, yaradıcılıq azadlığı və əqli mülkiyyət hüququ nəzərdə tutulmuşdur. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasında isə qeyd olunan bu hüquq və azadlıqlar ayrı-ayrı maddələrdə əks olunmuşdur. Konstitusiyasının 40-cı maddəsi mədəniyyət hüququnu təsbit edir, 51-ci maddə yaradıcılıq azadlığının rəhbər müddəalarını müəyyənləşdirir, 30-cu maddə isə əqli mülkiyyət hüququnu nəzərdə tutur. Sadalanan hüquq və azadlıqların beynəlxalq mənbələrdə eyni maddə çərçivəsində bəyan olunması onların bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqəli olmasından irəli gəlir. Maraqlı cəhət onunla bağlıdır ki, beynəlxalq normalarda yaradıcılıq azadlığı və əqli mülkiyyət hüququ mədəniyyət hüququna dair maddənin tərkibində əks olunmuşdur. Eyni zamanda mədəniyyət hüququ (right to culture) anlayışı altında şəxsin yalnız mədəni həyatda iştirakı və mədəni sərvətlərdən istifadəsi deyil, həmçinin elmi tərəqqidə iştirak etməsi, elmi yaradıcılıq fəaliyyəti ehtiva olunur. Məhz bundan irəli gələrək, elm hüququ (right to science) bir çox ədəbiyyatlarda mədəniyyət hüququ ilə bərabər təhlil olunur [4].

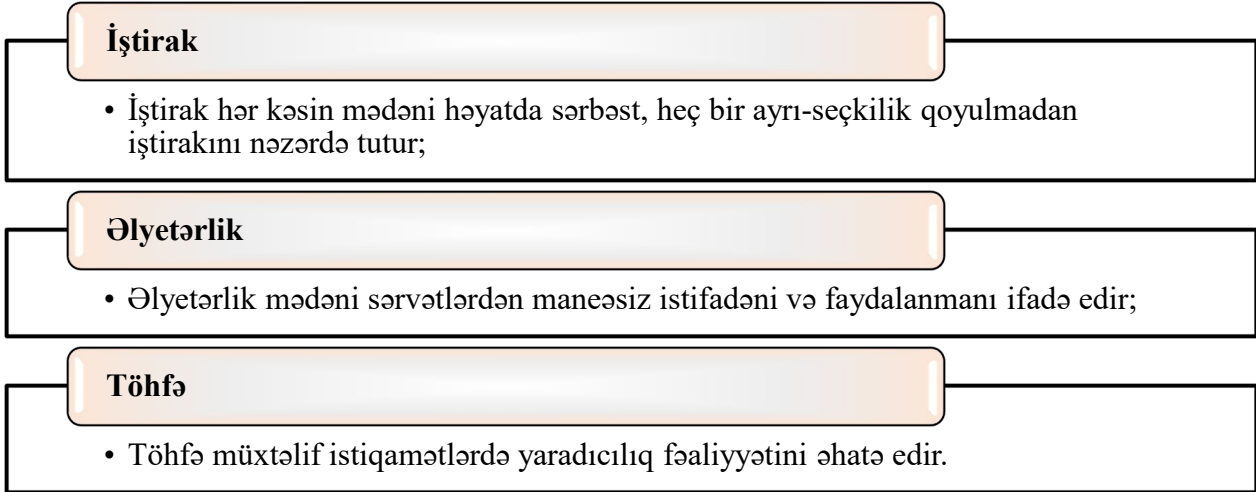
Sual yaranır: Yaradıcılıq azadlığının, mədəni həyatda iştirak hüququnun və əqli mülkiyyət hüququnun eyni bir hüquq – mədəniyyət hüququ adı altında birləşdirilməsi düzgündürmü? Qeyd olunan hüquqları bir-birindən hansı spesifik xüsusiyyətlər fərqləndirir? – Bu sualların cavablandırılması məqsədilə ilk növbədə, mədəniyyət, mədəni həyat, yaradıcılıq və s. kimi bəzi ümumi terminlərin anlayışı müəyyənləşdirilməlidir. Belə ki, UNESCO-nun Mədəni Müxtəliflik haqqında Bəyannaməsində (2001) mədəniyyət – cəmiyyətin və ya sosial qrupun səciyyəvi mənəvi, maddi, intellektual və emosional xüsusiyyətlərinin məcmusu olub, ədəbiyyat və incəsənət də daxil olmaqla, həyat tərzini, birgə yaşayış qaydalarını, mənəvi dəyərlər sistemini, ənənələrini və inanclarını əhatə edir.

Analoji anlayış Mədəniyyət haqqında 21 dekabr 2012-ci il tarixli Azərbaycan Respublikası Qanununun 1.0.1-ci maddəsində verilmişdir.

BMT-nin İqtisadi, Sosial və Mədəni Hüquqlar üzrə Komitəsinin mövqeyinə görə, müxtəlif yanaşmalarda mədəniyyətə fərqli şərhlər verilmişdir. Lakin əsas etibarilə onu hər zaman geniş aspektli bir termin olaraq qiymətləndirmişlər. Komitə mədəniyyəti bəşəriyyətin bütün təzahürlərini əhatə edən hərtərəfli bir konsepsiya kimi qiymətləndirir, mədəni həyat ifadəsinin mədəniyyəti tarixi, dinamik və inkişaf edən bir proses kimi xarakterizə etməsini xüsusi vurğulayır [5].

Mədəniyyət haqqında Azərbaycan Respublikası Qanununda mədəni həyatın anlayışı nəzərdə tutulmasa da, 1.0.6-cı maddədə izahı verilən mədəniyyət məkanı termini mahiyyətcə eyni məzmunu

malikdir. Yaradıcılıq insanın maddi və mənəvi sərvətlər yaratmağa doğru yönəldilmiş fəaliyyətidir. Yaradıcılıq azadlığı isə hər kəsin öz dünyagörüşünə, etik və estetik ideallarına, maraq və qabiliyyətinə uyğun istənilən yaradıcılıq fəaliyyəti ilə məşğul olmaq hüququnu ifadə edir. Sual yaranır: Əgər yaradıcılıq azadlığı mədəniyyət hüququnun tərkibindən formalaşan bir hüquqdursa, bütün yaradıcılıq növləri mədəni həyatda iştirak etmək kimi qiymətləndirilməlidir? – Yuxarıda qeyd olunan bəyannamələrin məzmunundan görünür ki, elmi fəaliyyət və digər yaradıcılıq növləri də mədəni həyatda iştirakın bir formasıdır. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının İqtisadi, Sosial və Mədəni Hüquqlar üzrə Komitəsi də 21 nömrəli Ümumi Şərində mədəni həyatda iştirakın əsas üç komponentini müəyyənləşdirir:

Əslində yaradıcılıq azadlığını həyata keçirən şəxs dolayısı ilə mədəni həyatda iştirak etmiş olur. Ədəbi-bədii yaradıcılıq növlərini tənzimləyən Mədəniyyət haqqında Azərbaycan Respublikası Qanununda da həm mədəni həyatda iştirak etmək hüququ, həm də yaradıcılıq azadlığı ayrı-ayrı maddələrdə əks olunmuşdur.

Beləliklə, mədəni həyatda müxtəlif formalarda iştirak edən şəxsin yaradıcılıq fəaliyyəti ilə məşğul olması onun öz istəyindən asılıdır. Əgər bu istək reallaşdırılırsa, yaradıcılıq azadlığı realizə edilmiş sayıla bilər və bundan sonra artıq əqli mülkiyyət hüququ ilə bağlı məsələlər meydana çıxmış olur.

Yaradıcılıq azadlığı digər əsas hüquq və azadlıqlar kimi öz təbii həddləri daxilində həyata keçirilməlidir. Bundan əlavə, müəyyən prinsip və şərtlərə əməl olunmaq şərti ilə kənar müdaxilələri məhdudlaşdırmaq da mümkündür. İctimai maraq, ictimai qayda və ya ümumi sağlamlıq kimi yaradıcılıq azadlığını məhdudlaşdıran bəzi səbəblərə əlavə olaraq, spesifik səbəblərə görə də yaradıcılıq azadlığı məhdudlaşdırıla bilər. Məsələn, ədəbsiz (qeyri-etik), nifrət dolu çıxışlar və dini məzmunlu ifadələrə görə məhdudlaşdırılma. Bu kimi səbəblərdən yaradıcılıq azadlığının məhdudlaşdırılmasının səbəbi insan ləyaqətidir. Yaradıcılıq azadlığı ayrı-ayrı insanların dəyəri deyil. Bu, insan ləyaqətinin tələbidir və ya insan olma dəyəridir. Bu dəyəri azaldan və ya məhv edən bədii ifadələrin məhdudlaşdırılması yaradıcılıq azadlığının pozulması sayılmayacaqdır.

A. Yaradıcılıq azadlığı və informasiya mədəniyyəti: qarşılıqlı əlaqə

Yaradıcılıq azadlığının ilk ağıla gələn subyektivi sənət əsərini yaradan şəxsdir. İstər həvəskar, istər peşəkar, istərsə də birdəfəlik bədii yaradıcılıq olsun, bu səylər nəticəsində yaranan əsərlər və əsərin yaradıcıları da yaradıcılıq azadlığı çərçivəsində qiymətləndirilməlidir. Yaradıcılıq azadlığının subyektivi təkcə əsərin yaradıcısı deyildir. Sənətkarla cəmiyyət arasında əlaqə yaratmaq üçün lazımi dərəcədə vasitəçi kimi çıxış edən insanlar da yaradıcılıq azadlığının subyektivi ola bilərlər. Bu insanların fəaliyyəti bilavasitə bədii yaradıcılıqla bağlı olmasa da, yaradıcılıq azadlığının tərkib hissəsi olan sənət əsərlərinin kütləyə çatdırılması prosesinin ən mühüm hissəsidir. Buna görə də onlar demokratik cəmiyyət üçün vacib olan sənət vasitəsilə fikir mübadiləsinə öz töhfələrini verirlər. Yaradıcılıq azadlığı, xüsusən də mədəni hüquq ölçüsündə fərdlərin heç bir məhdudiyyətə məruz qalmadan öz mədəni əsərlərini sərbəst şəkildə yaratmaq imkanını, eləcə də bütün insanların bu əsərlərə sərbəst çıxışını ehtiva edir. O halda, müxtəlif sənət aləmlərində muzey, sərgi, qalereya kimi sənət əsərlərinin sərgisinə həsr olunmuş nəşriyyatlar, prodüserlər, nəşriyyatlar, kuratorlar, dekoratorlar, xoreoqraflar,

müxtəlif sahələrin rəhbərləri, rejissorlar, səhnə rəhbərləri, hətta sənət əsərlərini reklam edən insanlar da yaradıcılıq azadlığının subyektləri sırasında yer alırlar.

Yaradıcılıq azadlığını həyata keçirməklə, hər bir insan özünün intellektual-psixoloji xüsusiyyətlərini ifadə etmiş olur. Ona görə də bu azadlığın realizəsinin təzahürü subyektin intellektual səviyyəsindən çox asılıdır. İnformasiya cəmiyyətinin formalaşdığı bir dövrdə informasiya sahəsində savadlılıq səviyyəsinin aşağı olması şəxsə təqdim etdiyi yaradıcılıq məhsulunun keyfiyyətinə də mənfi təsir göstərə bilər. Qeyd olunanlar yaradıcılıq azadlığı ilə informasiya mədəniyyətinin qarşılıqlı əlaqəsi ilə bağlı məsələni gündəmə gətirir.

İnformasiya cəmiyyətində məlumatlandırma, yəni zəruri informasiyanın bütün istifadəçilərə çatdırılması, biliklərin saxlanması və yayılması, eləcə də informasiya texnikası vasitələri və informasiya resurslarından öz maraq və mənafeləri daxilində istifadə ilə bağlı təlimatlandırılma və cəmiyyətin mütərəqqi inkişafı məqsədilə biliklərdən istifadə olunması funksiyaları reallaşdırılır [6, s. 31].

İnformasiya cəmiyyətinin səciyyəvi elementlərindən birini informasiya mədəniyyəti təşkil edir. İnformasiya mədəniyyəti – cəmiyyətin ümumi mədəniyyətinin bir hissəsi olub, informasiya ilə məqsədyönlü işləmək və onun qəbul edilməsi, emalı və ötürülməsi üçün informasiya-kommunikasiya texnologiyalarından istifadə etmək bacarığıdır.

İnformasiya mədəniyyətinin tərkibinə aşağıdakılar daxildir:

- informasiya tələbatını müəyyənləşdirmək bacarığı;
- müxtəlif mənbələrdən informasiyanın axtarış tapmaq bacarığı;
- informasiyaların arasından əsas və ikinci dərəcəli informasiyanı seçmək bacarığı;
- toplanmış informasiyanı strukturlaşdırmaq, sistemləşdirmək, ümumiləşdirmək və emal edərək yeni informasiya yaratmaq bacarığı;
- informasiya ilə işləyərkən onun məxfiliyini qorumaq, tamlığını, əlyətərliyini təmin etmək, hüquqi və etik normalara əməl etmək bacarığı;
- əldə edilən informasiyadan öz fəaliyyətində istifadə etmək bacarığı;
- informasiyanı aydın şəkildə təqdim etmək bacarığı;
- informasiya ilə məqsədyönlü şəkildə işləmək üçün müasir informasiya texnologiyalarının imkanları barədə biliklərə malik olmaq və onlardan istifadə etmək bacarığı.

Biliklərə əsaslanan informasiya cəmiyyətində əhalinin bütün təbəqələri yüksək informasiya mədəniyyətinə malik olmalıdırlar ki, elmi-texniki tərəqqinin nailiyyətləri ilə yaxından tanış olsunlar və öz yaradıcılıq fəaliyyətlərində bundan istifadə edə bilsinlər.

İnformasiya mədəniyyəti ilə yaradıcılıq azadlığı arasında qarşılıqlı əlaqə elmi-texniki yaradıcılıqda daha çox özünü büruzə verir. Bilavasitə elmi tədqiqat, elmi-texniki, elmi-təcrübi və elmi innovasiya prosesi olan elmi yaradıcılığın əsasında elmi fəaliyyət dayanır ki, bu fəaliyyət elmin inkişafına xidmət edir.

Elmi fəaliyyət yalnız elmi biliklərin əldə edilməsi və tətbiqinə yönəlmiş yaradıcılıq prosesi olmayıb, həmçinin həmin biliklərin təbliğini də əhatə edir. Belə təbliğ isə müxtəlif formalarda təzahür edə bilər və bundan irəli gələrək, müxtəlif yeni hüquq və azadlıqlar meydana çıxmışdır. Məsələn, elmi yaradıcılığın bir forması olan akademik azadlıq alimlərin işlədikləri qurumlar və sistemlər haqqında fikirlərini ifadə etmək azadlığını və məhdudiyət olmadan məlumatları və həqiqəti yaymaq azadlığını əhatə edir.

Beləliklə, informasiya mədəniyyətinin yüksək olduğu halda təqdim olunan yaradıcılıq məhsulunun da keyfiyyəti yüksək olur.

Yaradıcılıq azadlığı və informasiya mədəniyyətinin qarşılıqlı əlaqəsindən bəhs edərkən, informasiya təhlükəsizliyi mədəniyyəti və elektron mədəniyyət anlayışlarına da aydınlıq gətirilməsi məqsədmüvafiqdir. Çünki öz yaratdığı yaradıcılıq məhsulunu – biliyi və ya informasiyanı müxtəlif təhlükələrdən qorumağı bacarmayan şəxs həmin yaradıcılıq məhsulu ilə bağlı hüquqlarını da normal şəkildə reallaşdırma bilməyəcəkdir. İnformasiya təhlükəsizliyi mədəniyyəti informasiyanın tamlığının, əlyətərliyinin və konfidensiallığının pozulmasına yönəlmiş qəsdlərdən (təhlükələrdən) qoruna bilmə bacarığıdır.

İnformasiya-kommunikasiya texnologiyaları informasiya məhsullarının nüsxələrinin yaradılmasında geniş imkanlar təqdim edir. Digər tərəfdən isə bu texnologiyalardan istifadə etməklə əqli mülkiyyət obyektlərinin müəllifin icazəsi olmadan asanlıqla çoxaldılması mümkündür. Ona görə

də informasiya infrastrukturuları vasitəsilə saxlanılan və ötürülən məlumatların təhlükəsizliyinin təminatı məsələsi dövrün aktual problemlərindəndir. Müəlliflər əqli mülkiyyət obyektinə daxil olan informasiyanın ötürülməsində təhlükəsizlik problemlərinin azaldılması və bəlkə də aradan qaldırılması üçün bir neçə həll yolu təklif edirlər [8]:

Birinci həll yolu müəlliflik hüququ ilə qorunan elektron əsərin icazəsiz çoxaldılmasının qarşısını alan texnologiyaların əlavə edilməsini əhatə edir. Kompüter sənayesi tarixində və xüsusən də fərdi kompüterlərin inkişaf etdiyi dövrdə bir sıra bu kimi texnologiyalar hazırlanmışdır. Kompüter istehsalçıları, ümumiyyətlə bu cür texnologiyaları tətbiq etməməyi seçmişlər. Çünki kompüterlərin daha çox proqram təminatı ilə dəyəri daha yüksək olduğu üçün kompüter istifadəçilərinin bu cür qorunma tətbiq etməyi seçən istehsalçının məhsullarını almaqdan imtina etməsi riski daha çoxdur. Həmçinin bu cür proqram təminatı öz oxuyucusundan açarın yoxlanması ilə sistemə daxil olmağı tələb edəcəkdir. Məsələn Lotus 1-2-3 proqram təminatını göstərmək olar ki, bu proqram istifadəçilər tərəfindən o qədər də dəstəklənməmişdir.

İkinci həll yolu proqram paketlərini müşayiət edən quraşdırma proqramına surətin çıxarılmasına nəzarət sxemlərini yerləşdirməkdir. Bu da yalnız işlək proqramlara aiddir və alternativ oxuculardan istifadə edərək əldə edilə bilən məlumatların yayılması üçün digər mexanizmləri istisna edir.

Üçüncü həll yolu istifadəçilər və məlumatların ayrı-ayrı surətlərini əlaqələndirməkdə ifadə olunur. Bu texnika bir istifadəçinin eyniləşdirilməsini və proqram istehsalçısından icazə kodları almasını tələb edir. Bu metod əsas kompüter quraşdırmalarında istifadə olunsa da, onun idarə edilməsi çox maddi məsrəf tələb edir. Buna baxmayaraq, ondan CD-ROM bazarında effektiv şəkildə istifadə edilmişdir.

Problem ondan irəli gəlir ki, hal-hazırda informasiya infrastrukturu üzərindən paylı biləcək proqram və digər məlumatların etibarlı qorunması üçün qəbul edilmiş ümumi standartlar mövcud deyil. Təhlükəsizliyin təminatının aşağı səviyyədə olmasının birinci səbəbi texniki təminatın çox vəsait tələb etməsindən irəli gəlir. Bu cür xərclərin bütünlüklə müəlliflərin üzərinə qoyulması informasiya cəmiyyətində əqli mülkiyyət sahəsinin inkişafında başlıca maneə ola bilər. Müəlliflik hüququnun qorunması üzrə xərclərin müəlliflik hüququ ilə qorunan məlumatların istehsalçıları və istifadəçiləri üzərinə qoyulması da o qədər ağılabatan hesab oluna bilməz. Fikrimizcə, bütövlükdə informasiya təhlükəsizliyinin təminatı dövlətin informasiya siyasətinin əsas istiqamətlərindən biridir. İnformasiya, informasiyanın mühafizəsi və informasiyalaşdırma haqqında Qanunun 3-cü maddəsində informasiya təhlükəsizliyinin təmin edilməsi dövlətin informasiya siyasətinin istiqamətləri sırasında göstərilmişdir.

B. Yaradıcılıq azadlığının realizəsinin qeyri-qanuni məhdudlaşdırılması və onunla mübarizə tədbirləri

Yaradıcılıq azadlığının azad şəkildə həyata keçirilməsinə dövlət tərəfindən təminat verilməsi Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasında birbaşa nəzərdə tutulmuşdur. Ona görə də bu hüququn qeyri-qanuni məhdudlaşdırılmasının və ya pozulmasının qarşısının alınması tədbirləri dövlət siyasətinin əsas istiqamətlərindən birini təşkil edir.

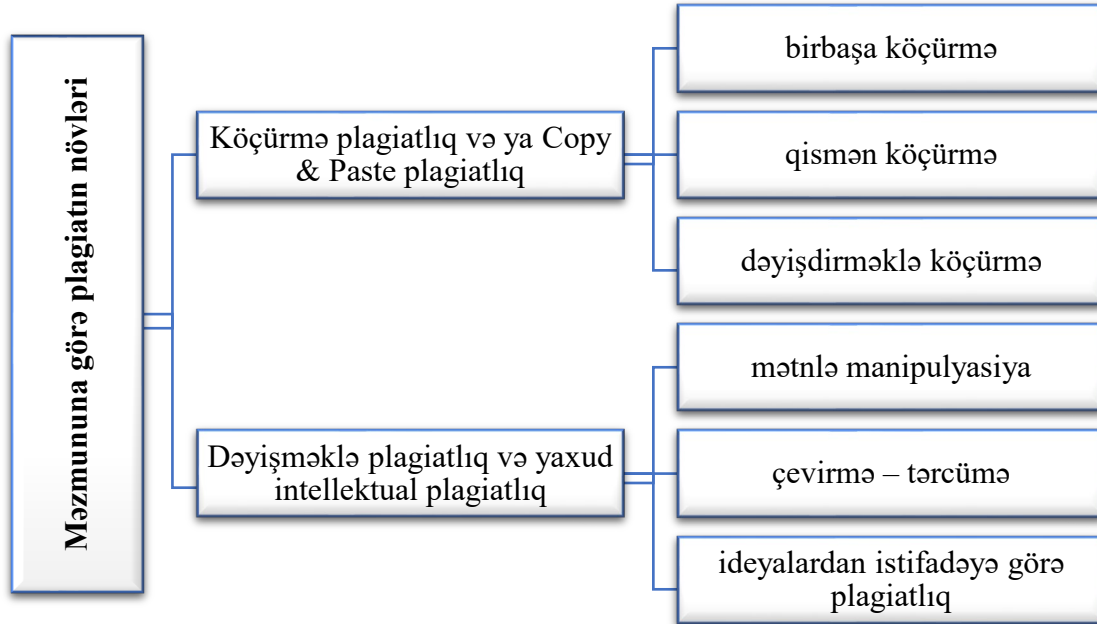
Yaradıcılıq fəaliyyətinə qəsd edən pozuntularla bağlı plagiat¹ və piraçılıq² anlayışlarından istifadə olunur. Əqli mülkiyyət hüquqlarının təminatı və piraçılığa qarşı mübarizə haqqında 22 may 2012-ci il tarixli Azərbaycan Respublikası Qanununa görə, piraçılıq – piraç məhsulun hazırlanması (istehsalı) və yayılması, piraç məhsul isə hüquq sahibinin razılığı olmadan hazırlanan (istehsal edilən) və yayılan nüsxələrdir (maddə 1.0.9-1.0.10). Elm haqqında Azərbaycan Respublikası Qanununa müvafiq olaraq, elmi plagiat – müəllifini, götürülmə mənbəyini göstərmədən başqasının əsərlərini, elmi kəşf və ixtirasını, səmərələşdirici təklifini, innovasiya məhsulunu tam və ya qismən mənimsəmək, yaxud özünü kimi təqdim etməkdir (maddə 1.0.23).

¹ Plagiatlıq – latın dilində “plagio” sözündən götürülüb, “oğurlayıram” mənasını verir. “Plagium” Qədim Roma qanunlarında azad insanın köləliyə satışını bildirirdi. Müasir anlamda “plagiat” sözü Avropa dillərində XVII əsrdə istifadə edilməyə başlamışdır.

² Piraçılıq – tarixən dəniz quldurlarının adı ilə bağlı meydana gəlmiş və sonradan XVII əsrin əvvəllərindən başlayaraq, müəlliflik hüquqlarının pozulması hallarında istifadə edilməyə başlanmışdır.

Deməli, piratçılıq – intellektual mülkiyyətin maddi formada qeyri-qanuni mənimsənilməsidirsə, plagiatlıq – intellektual mülkiyyətin qeyri-maddi formada qanunsuz mənimsənilməsidir. Hər iki mənimsənilmənin müxtəlif forma və növləri vardır.

Plagiata təsnifatı müxtəlif meyarlara görə aparılır. Məhz həmin meyarlardan asılı olaraq konkret plagiat növünün xüsusiyyətləri və onunla mübarizə tədbirləri müəyyənləşdirilir. Məsələn, tətbiq sahəsinə görə, incəsənətdə, bədii ədəbiyyatda, elm və təhsildə plagiat halları fərqləndirilir ki, bunların hər birinin spesifik cəhətləri vardır [1, s. 68-51]:

Beləliklə, yaradıcılıq azadlığına qəsd edən plagiatlıq geniş aspektli olduğu üçün onunla mübarizə tədbirləri hüquqi, texniki və təşkilati istiqamətlərdə inkişaf etdirilməlidir. İlk növbədə, qeyd etməliyə ki, bu cür əməllərə görə sanksiyaların müəyyən edilməsi çəkəndirmə prinsipinə əsasən, onların aradan qaldırılmasına xidmət edir. Ona görə də plagiatın müxtəlif formalarına görə mülki, inzibati və cinayət məsuliyyəti müəyyən edilmişdir (AR İXM-nin 185-188-ci maddələri, AR CM-nin 165-166-cı maddələri). Eyni zamanda, nəzərə alınmalıdır ki, plagiat yalnız milli hüdudlarda həyata keçirilmir. Əksər hallarda xarici müəlliflərin ideyaları oğurlanır. Ona görə də plagiatın aradan qaldırılmasına yönəlmiş milli-hüquqi tədbirlərdə beynəlxalq normalar mütləq şəkildə rəhbər tutulmalı, eləcə də bütün dövlətlər bu problemin həlli istiqamətində qarşılıqlı əlaqəli şəkildə fəaliyyət göstərməlidirlər. UNESCO tərəfindən hazırlanmış Kiberməkanda çoxdilliliyin inkişafı və istifadəsi və hamı üçün əlyətərliliyinin təmin olunması haqqında Tövsiyələrdə üzv ölkələrə tövsiyə olunur ki, müəllif hüquqlarına dair milli qanunvericiliyi yeniləyirlər və müəlliflərlə cəmiyyətin maraqları arasındakı tarazlığı nəzərə almaqla onu kiberməkana uyğunlaşdırsınlar [9]. Belə tövsiyənin verilməsi son dövrlərdə plagiatın geniş yayılmasında İnternetin xüsusi rolundan irəli gəlir.

Azərbaycan dilinin qloballaşma şəraitində zamanın tələblərinə uyğun istifadəsinə və ölkədə dilçiliyin inkişafına dair 9 aprel 2013-cü il tarixli Dövlət Proqramına əsasən, Azərbaycan dilində antiplagiat sisteminin yaradılması plagiat hallarının qarşısının alınmasında mühüm rol malikdir. Bundan əlavə, cəmiyyət üzvlərinə informasiya mədəniyyətinin formalaşdırılmasının da plagiat hallarının qarşısının alınmasına istiqamətlənmişdir. Belə ki, informasiya mədəniyyətinə malik olan istifadəçi digər şəxslərin hüquqlarını pozmadan məlumatı axtarmaq, əldə etmək, istifadə etmək və s. bu kimi hüquqlarını realizə edir. Bununla bağlı, e-elmin və vətəndaş elminin əhəmiyyəti xüsusi vurğulanmalıdır.

Bütün bunlarla yanaşı, elmi materialların elektron qaydada əlyətərlilik səviyyəsinin təmin olunması və buna nəzarətin təşkili də plagiat hallarının qarşısının alınmasına dəstək ola bilər. Belə əlyətərlilikə bağlı Açıq arxivlər təşəbbüsünün (OAI – Open Archives Initiative) [10] mühüm əhəmiyyəti vardır. Açıq arxivlər təşəbbüsü 1999-cu ilin oktyabrında ABŞ-ın Santa-Fe şəhərində elektron elmi nəşrlərin inkişaf mexanizmləri üzrə keçirilmiş işçi görüşdə rəsmiləşdirilmişdir. Onun 2000-ci ildə ABŞ, Böyük Britaniya və Almaniyanın elmi, universitet, kitabxana və informasiya cəmiyyətlərinin daxil olduğu Koordinasiya

Komitəsi yaradılmışdır. Komitə OAI-nin əsas məqsəd və vəzifələrini, Açıq Arxivlərin yaradılması standartlarının işlənməsini və tətbiqi məsələlərini təqdim etmişdir. Konseptual baxımdan, OAI şəbəkə rejimində bilik-əmtə qeyri-kommersiya prinsipi əsasında elmi və texniki fəaliyyətin nəticələrinə geniş istifadəçi kütləsinin açıq girişinin təmin edilməsidir.

Müəlliflər işlərini Açıq Arxivlərdə yerləşdirməklə nəticədə kommersiya nəşriyyatlarından azad olurlar və aldıkları nəticələrin elmi ictimaiyyətə daha tez çatdırılması imkanı əldə edirlər. Bu elmi infrastruktur müəlliflərə elmi materiallarının elektron versiyalarını Açıq Arxivlərə daxil etmək (özünüarxivləşdirmə) və uyğun sahələr üzrə informasiya fəzasının bir hissəsi etmək imkanı verir [2, s. 38-40].

Sadalanın hüquqi, texniki və təşkilati tədbirlərin planlaşdırılması plagiat hallarının aradan qaldırılmasına xidmət edir ki, bu da nəticə etibarilə yaradıcılıq azadlığının normal və təhlükəsiz şəraitdə realizəsinə şərait yaradacaqdır.

III. Nəticə

Hüquq ədəbiyyatının və hüquqi tənzimləmələrin təhlilinə əsasən, belə qənaətə gələ bilərik ki, yaradıcılıq azadlığı daha çox XX əsrin ikinci yarısından beynəlxalq səviyyədə tanınmağa başlamışdır. Xüsusilə, II İkinci Dünya Müharibəsindən sonra artan hüquq və azadlıq axtarıları nəticəsində bir çox fundamental hüquq və azadlıqlara ümumbəşəri tələb yaranmış və bu prosesdə yaradıcılıq azadlığı beynəlxalq qaydalarla təmin edilən əsas hüquq və azadlıqlar sırasında öz yerini tutmuşdur. Bu çərçivədə həm BMT səviyyəsində, həm də regional səviyyədə yaradıcılıq azadlığının tanınması və təmin edilməsi məqsədi daşıyan bir çox beynəlxalq bəyannamə və konvensiyalar qəbul edilmişdir. Beynəlxalq tənzimləmələrin bəziləri yaradıcılıq azadlığını əsas insan hüququ kimi, digərləri isə yalnız mədəni hüquq kimi təmin etmişdir. Belə ki, Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsi 27-ci maddəsində bu azadlığı mədəni hüquq kimi tanıyır, 1966-cı il tarixli Mülki və siyasi hüquqlar haqqında Beynəlxalq Paktın 19-cu maddəsi hər kəsin öz fikrini bildirmək hüququ olduğunu, bu hüquqa sərhədlərdən asılı olmayaraq, şifahi, yazılı və ya çap formasında, bədii əsərlər şəklində və ya öz seçdiyi hər hansı digər formada hər cür məlumat və ideyaları axtarmaq, almaq və yaymaq azadlığının daxil olduğunu qeyd edir. 1950-ci il Avropa Konvensiyası isə yaradıcılıq azadlığını açıq şəkildə tanıyır. Bununla belə, Konvensiya ilə təsis edilmiş İnsan Hüquqları üzrə Avropa Məhkəməsinin təcrübəsi Konvensiyanın tərkib hissəsi kimi qəbul edilmiş və bu məhkəmə təcrübəsi vasitəsilə yaradıcılıq azadlığı dövlətlərustü səviyyədə tanınmış və təmin edilmişdir. İHAM bildirir ki, ifadələrin məzmunu qədər müxtəlif ifadə formaları da qorunur və Konvensiyanın zəmanəti altında sənət onlardan biridir. Bu səbəbdən bədii ifadələr də Konvensiyanın 10-cu maddəsində ifadə azadlığı çərçivəsində yer alır.

Beynəlxalq-hüquqi baxımdan yaradıcılıq fəaliyyətinin bütün növləri mədəni həyatda iştirakın formaları hesab oluna bilər. Lakin milli qanunvericilik aspektindən mədəniyyət hüququ yaradıcılıq fəaliyyətini həyata keçirmək hüququnu ehtiva etmir. Deməli, BMT-nin İqtisadi, Sosial və Mədəni Hüquqlar üzrə Komitəsi də 21 nömrəli Ümumi Şərhi və beynəlxalq normalarda nəzərdə tutulan töhfə komponenti ("mədəni həyatda iştirak"ın əsas üç komponentindən biri) konstitusion qaydada yaradıcılıq azadlığı formasında ayrıca maddədə ifadə olunmuşdur. Ona görə də elmi fəaliyyət mədəniyyət hüququnun deyil, yaradıcılıq azadlığının realizə forması hesab edilir.

Milli səviyyədə tanınma konstitusiyası, qanun vasitəsilə həyata keçirilə bilər. Bu gün bir çox konstitusiyalar yaradıcılıq azadlığını müstəqil azadlıq kimi tanıyır və bilavasitə ona zəmanət verir. Azərbaycan Respublikasında da yaradıcılıq azadlığı Konstitusiyası ilə tənzimlənir ki, Konstitusiyanın 51-ci maddəsində dövlətin ədəbi-bədii, elmi-texniki və başqa yaradıcılıq növlərinin azad həyata keçirilməsinə təminat verildiyi qeyd edilmişdir. Konstitusiyalarda yaradıcılıq azadlığını birbaşa təmin etməyin başqa bir yolu əsas hüquq və azadlıqlarla bağlı beynəlxalq müqavilələrə və ya qanunlara istinad edərək onlara konstitusiyası dəyəri verməkdir. Bəzi konstitusiyalar ifadə azadlığını tanımaqla həm də bədii ifadəni qorumuş və dolayısı ilə ifadə azadlığı vasitəsilə yaradıcılıq azadlığını təmin etmişdir. Lakin qeyd etmək lazımdır ki, bədii yaradıcılıq azadlığının təkə konstitusiyası və ya digər hüquq normaları ilə tənzimlənməsi kifayət deyildir. Yaradıcılıq azadlığının həqiqətən qanuni olaraq tanındığını və təmin edildiyini söyləmək üçün sözügedən ölkədəki bütün hüquq sistemi bütövlükdə yaradıcılıq azadlığına təminat verməlidir. Belə təminat mexanizmləri isə ayrı-ayrı qanunlarla

tənzimlənir. Bu qanunlar həm yaradıcılıq azadlığına qarşı məhdudiyətlərdən qorunma tədbirlərini nəzərdə tutmalı, həm də yaradıcılıq azadlığının sərhədsiz realizə olunmaması üçün bu azadlığa dair qanuni məhdudiyətləri özündə ehtiva etməlidir.

REFERENCES (ƏDƏBİYYAT):

1. Aliguliyev R.M., Ağayev N.B., Aliguliyev R.M. Anti-plagiarism technologies. - Baku: Information Technologies, - 2015. - 165 p (in Azerbaijani / Əliquliyev R.M., Ağayev N.B., Aliguliyev R.M. *Plagiatlıqla mübarizə texnologiyaları*. – Baki: *İnformasiya Texnologiyaları*, – 2015. – 165 s).
2. Aliguliyev R.M., Alakbarov R.G., Aliguliyev R.M., Fətaliyev T.Kh. Electronic science: current state, problems and development prospects. - Baku: Information Technologies, - 2015. - 127 p (in Azerbaijani / Əliquliyev R.M., Ələkbərov R.Q., Aliguliyev R.M., Fətəliyev T.X. *Elektron elm: müasir vəziyyəti, problemləri və inkişaf perspektivləri*. – Baki: *İnformasiya Texnologiyaları*, – 2015. – 127 s).
3. Aliyev, A.I. Human rights. Textbook. Second edition, revised. - Baku: Nurlar, - 2019. - 352 p (in Azerbaijani / Əliyev, Ə.İ. *İnsan hüquqları. Dərslük. Yenidən işlənmiş və əlavələr edilmiş ikinci nəşri*. – Baki: *Nurlar*, – 2019. – 352 s).
4. Anna Maria Andersen, Nawrot. The Utopian Human Right to Science and Culture: Toward the Philosophy of Excendence in the Postmodern Society. 1st Edition, Routledge, – 2014. – 232 p.
5. Committee on Economic, Social and Cultural Rights. Right of everyone to take part in cultural life (art. 15, para. 1 (a), of the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights). General comment No. 21, 2009.
URL:
<http://docstore.ohchr.org/SelfServices/FilesHandler.ashx?enc=4slQ6QSmlBEDzFEovLCuW1a0Szab0oXTdImnsJZZVQc5ReG9hKvddWC2ML5U76E63nT%2BeY%2BtmSVIRS0ynN0q4EDmpjJye7rC1DxEtC%2FGxx7WLBcmnxGwpWSXy0fmmHDS> (last access 17.01.2024).
6. Current issues of information law: Textbook. Edited by Bachilo I.L., Lapin M.A. – Moscow: Justice, – 2016. – 534 p (in Russian / *Актуальные проблемы информационного права: Учебник. Под ред. Бачило И.Л., Лапина М.А. – Москва: Юстиция, – 2016. – 534 с*).
7. Information law. Textbook / A.I.Aliyev, G.A.Rzayeva, A.N.Ibrahimova, B.A.Maharramov, Sh.S.Mammadrzali - Baku: Nurlar publishing house, - 2019. - 448 p (in Azerbaijani / *İnformasiya hüququ: dərslük / Ə.İ.Əliyev, G.A.Rzayeva, A.N.İbrahimova, B.A.Məhərrəmov, Ş.S.Məmmədrzalı - Baki: Nurlar nəşriyyatı, - 2019. – 448 s*).
8. Mansell Robin and Steinmueller W. Edward. Intellectual property rights: the development of information infrastructures for the information society. Report, Science and Technology Options Assessment, European Parliament, Maastricht, The Netherlands, 1995.
URL: <http://eprints.lse.ac.uk/24969> (last access 15.01.2024).
9. Recommendation concerning the Promotion and Use of Multilingualism and Universal Access to Cyberspace.
URL: http://portal.unesco.org/en/ev.php-URL_ID=17717&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html (last access 20.04.2024).
10. Open Archives Initiative
URL: <https://www.openarchives.org/> (last access 27.02.2024).

LEGAL AND PRACTICAL ASPECTS OF ENSURING CREATIVE FREEDOM

GULNAZ RZAYEVA¹, TURKANA BABAYEVA²

Abstract

The freedom of creativity, which is established in different forms in various legal regulations, is considered one of the main freedoms related to the development of the material and spiritual existence of a person due to its characteristics. In the modern era, digitalization processes and the transition to the information society have conditioned this freedom to take a new form, to include not only artistic works, but a wider content. The article analyzes the nature of freedom of creativity, its main elements, mechanisms of legal protection, as well as the interaction of this freedom with other rights and freedoms. In addition, recommendations on methods of protection against illegal interference aimed at freedom of creativity have been presented. At this time, the important aspects of the interaction of freedom of creativity and information culture were also studied.

Keywords: *freedom of creativity, information product, artistic work, information culture, limitations, legality.*

ПРАВОВЫЕ И ПРАКТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ СВОБОДЫ ТВОРЧЕСТВА

ГУЛЬНАЗ РЗАЕВА³, ТУРКАНА БАБАЕВА⁴

Резюме

Свобода творчества, закрепленная в разных формах в различных правовых нормах, в силу своих особенностей считается одной из основных свобод, связанных с развитием материального и духовного существования человека. В современную эпоху процессы цифровизации и переход к информационному обществу обусловили эту свободу принять новую форму, включив в себя не только художественные произведения, но и более широкое содержание. В статье анализируется природа свободы творчества, ее основные элементы, механизмы правовой защиты, а также взаимодействие этой свободы с другими правами и свободами. Кроме того, были представлены рекомендации по методам защиты от незаконного вмешательства, направленного на свободу творчества. В это время также изучались важные аспекты взаимодействия творческой свободы и информационной культуры.

Ключевые слова: *свобода творчества, информационный продукт, художественное произведение, информационная культура, ограничения, законность.*

Məqalənin redaksiyaya daxil olma tarixi: 10.05.2024

Çapa qəbul tarixi: 25.09.2024

¹ Baku State University / Ph.D. in law / email: gulnazrzayeva@mail.ru

² Baku State University / email: turkanebabayeva6@gmail.com

³ Бакинский Государственный Университет / Доктор философии по праву / email: gulnazrzayeva@mail.ru

⁴ Бакинский Государственный Университет / email: turkanebabayeva6@gmail.com